

प्राथमिक शिक्षक आणि शिक्षणसेवक यांच्यातील कार्य समाधान आणि ताण-तणाव यांचा

तुलनात्मक अभ्यास

प्रा. अजित बा. चंदनशिवे

चां. ता. बोरा महाविद्यालय

शिरूर, जि. पुणे

प्रस्तावना:-

ताण-तणाव ही एक मानसिक असंतुलनाची किंवा असुरक्षितेची भावना आहे. यात कर्मचाऱ्याला आपल्या कर्तृत्व आणि कार्यक्षमतेविषयी नकारात्मक भावना निर्माण होऊन स्वतःच्या भावनावर नियंत्रण ठेवणे कठीण जाते. सततच्या तणावामुळे विविध शारीरिक (निद्रानाश, डोकेदुखी, पचनक्षमता कमी होणे इ.) आणि मानसिक (अस्वस्थता, हुरहुर, भिती, चिडचिड, उदासिनता) लक्षणे उद्भवतात. याचा परिणाम कार्यक्षमतेवर होतो. तसेच व्यक्तीचे आंतरवैयक्तिक संबंध ही दुरावतात.

कार्यसमाधान म्हणजे कार्यपरिस्थितीविषयी व्यक्तीची अनुकूल भावना किंवा अनुकूल मानसिक अस्वस्था होय. व्यक्तीच्या अनुभवाची ही भावनात्मक व संवेगात्मक बाजू आहे.

संघटनेत काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्याचे त्याच्या वैयक्तिक, सामुहिक आणि कार्यविषयक गरजांचे संघटनेतील त्याच्या विशिष्ट स्थानामुळे होणारे समाधान म्हणजे कार्यसमाधान होय. हे समाधान त्याला संघटनेबाबत वाटणाऱ्या अभिवृत्ती व्यक्त होत असते.

कार्यसमाधान आणि कार्यचिंता याविषयी झालेल्या अनेक संशोधनातून असे दिसून आले आहे कि, कर्मचाऱ्यांच्या कार्यचिंतेचा (Job stress) प्रभाव त्यांच्या कार्यसमाधानावर आणि संपूर्ण कार्यविषयक निष्पादनावर होतो.

दिकीत एम.ए. 1986 यांनी प्राथमिक आणि माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या कार्यसमाधानाचा तुलनात्मक अभ्यास केला. त्यासाठी त्यांनी लखनौ शहरातील 300 प्राथमिक आणि 300 माध्यमिक शिक्षकांचा नमुना घेतला. तेव्हा असे आढळून आले कि, हिंदी माध्यम शाळेतील प्राथमिक शिक्षक हे माध्यमिक शिक्षकांपेक्षा अधिक समाधानी असल्याचे दिसून येते. परंतु इंग्रजी माध्यम शाळेतील प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षकांचे कार्यसमाधान समान होते.

स्टम्पस् आणि पिडमंट 1986 यांच्या संशोधनात कार्यसमाधान आणि कार्यचिंता यामध्ये लक्षणीयरित्या सहसंबंध दिसून आला. प्रस्तुत संशोधनात प्राथमिक शाळेतील शिक्षक आणि शिक्षकसेवक यांच्यातील कार्यसमाधान आणि ताण-तणाव यांचा समावेश केला आहे. शिक्षकाएवढीच शिक्षण सेवकांची शैक्षणिक पात्रता असते. शिक्षण सेवकांना शिक्षकाएवढेच काम करून ही त्यांना सुरुवातीचे तीन वर्षे 3000रु. मानधनावर काम करावे लागते. या कालावधीत

शिक्षकांसाठी असणाऱ्या कोणत्याही सोयी-सवलती त्यांना मिळत नाहीत. त्यामुळे त्यांच्यात कार्यसमाधान कमी असेल. आपण कायम कधी होऊ याची चिंता ही असेल. त्याचबरोबर प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांना अध्यापनाबरोबर इतरही अनेक कामे असतात. उदा:जनगणना, मतदानाची कामे, शालेय पोषण आहार इ. त्यामुळे ते ही आपल्या कामाबाबत समाधानी असतात का? हे जाणून घेण्यासाठी संशोधक या संशोधन सायास करित आहे.

समस्या:-

प्राथमिक शिक्षक आणि शिक्षणसेवक यांच्यातील कार्यसमाधान आणि ताण-तणाव यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

उद्दिष्टे:-

- 1) प्राथमिक शिक्षकांच्या कार्यसमाधानाचा अभ्यास करणे.
- 2) शिक्षण सेवकांच्या कार्यसमाधानाचा अभ्यास करणे.
- 3) प्राथमिक शिक्षकांच्या ताण-तणावाचा अभ्यास करणे.
- 4) कार्यसमाधान आणि ताण-तणाव यांच्यातील सहसंबंध अभ्यासणे.

गृहितके :-

- 1) प्राथमिक शिक्षक हे शिक्षण सेवकांच्या तुलनेत अधिक समाधानी असतील.
- 2) प्राथमिक शिक्षकांना शिक्षण सेवकांच्या तुलनेत अधिक तणाव असेल.
- 3) कार्यसमाधान आणि कार्यचिंता यात ऋणात्मक सहसंबंध असेल.

संशोधन पध्दती:-

1) परिवर्त्य :-

अ) स्वतंत्र परिवर्त्य:-प्राथमिक शिक्षक

शिक्षण सेवक

ब) अवलंबी परिवर्त्य:- कार्यसमाधान

कार्यचिंता

2) नमुना:-

प्रस्तुत संशोधनासाठी काष्टी केंद्रातील (श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर)30 प्राथमिक शिक्षक (15पुरुष, 15 स्त्रिया) आणि 30 शिक्षक सेवक(15पुरुष,15स्त्रिया) यांची सोयस्कर नमुनाचयन पध्दतीने निवड केली.

3) प्रदत्त संकलनाची साधने:-

प्रदत्त संकलनासाठी खालील प्रमाणित मानसशास्त्रीय चाचण्यांचा उपयोग करण्यात आला.

अ) बी.एल.दुबे, के.के. उपाल आणि एस.के.वर्मा यांची कार्यसमाधान श्रेणी

ब) एच.शर्मा, एल.आर. भारद्वाज आणि एम भार्गव यांची comprehensive Anxiety चाचणी

4) प्रदत्त संकलनाची पध्दती:-

वेगवेगळ्या प्राथमिक शाळेत जाऊन शिक्षक व शिक्षक सेवक यांना विश्वासात घेवून त्यांच्याकडून वरील चाचण्या सोडवून घेतल्या. चाचणी माहिती पुस्तिकेतील गुणांकन Key च्या साहय्याने प्रत्येक चाचणीचे गुणांकन केले.

प्रदत्त चिकीत्सा/फलिते व चर्चा:-

प्रयुक्तांनी कार्यसमाधान, चिंता /तणाव या चाचण्यांवर मिळालेल्या गुणांकाचे मध्यमान, प्रमाण विचलन व T गुणांक काढले. ते खालील तक्त्यामध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता कं.1

प्राथमिक शिक्षक व शिक्षण सेवक यांच्यातील कार्यसमाधान

	N	मध्यमान	प्रमाण विचलन	T गुणांक	0.05 पातळीवर सार्थ आहे/नाही
प्राथमिक शिक्षक	30	60.73	2.99	0-43	नाही
शिक्षण-सेवक	30	59.37	7.41		

तक्ता कं.2

प्राथमिक शिक्षक व शिक्षण सेवक यांच्यातील चिंता /तणाव

	N	मध्यमान	प्रमाण विचलन	T गुणांक	0.05 पातळीवर सार्थ आहे/नाही
प्राथमिक शिक्षक	30	22.96	8.89	2.93	नाही
शिक्षण-सेवक	30	24.13	6.13		

तक्ता कं.3

प्राथमिक शिक्षक व शिक्षण सेवक यांचे कार्य समाधान व चिंता/तणाव यातील सहसंबंध

	सहसंबंध	श्रेणी
प्राथमिक शिक्षक	-0.35	ऋणात्मक
शिक्षण-सेवक	+0.66	उच्च सहसंबंध

प्रस्तुत संशोधनातील प्राप्त प्रदत्ताच्या आधारे असे दिसून येते कि, प्राथमिक शिक्षक आणि शिक्षण सेवक यांच्या कार्यसमाधानाने मध्यमान अनुक्रमे 60.73 व 59.37 इतके आढळून आले. त्यामुळे दोन्ही गटातील प्रयुक्तांची कार्यसमाधानाची पातळी उच्च असल्याचे दिसते. त्यांचा T गुणांक काढला असता तो 0.43 इतका आहे व तो 0.05 पातळीवर सार्थ नाही. त्यामुळे प्राथमिक शिक्षक हे शिक्षण सेवकाच्या तुलनेत समाधानी असतील हे पहिले गृहितक स्वीकृत होत नाही. तक्ता क्रं.2 मध्ये शिक्षक व शिक्षण सेवकांची चिंतापातळी यांचे मध्यमान अनुक्रमे 22.9 व 24.13 इतके आढळून आले. तसेच T गुणांक काढला असता 2.93 इतका असून तो 0.05पातळीवर सार्थ आहे. यावरून प्राथमिक शिक्षकांना शिक्षण सेवकांच्या तुलनेत चिंता अधिक असेल हे दुसरे गृहितक स्वीकृत होते, याचे कारण असे की शिक्षण सेवकांच्या तुलनेत शिक्षकांना अधिक जबाबदारी असते.

तक्ता क्र.3 वरून प्राथमिक शिक्षक यांच्यातील कार्यसमाधान आणि चिंता यामध्ये ऋणात्मक तर शिक्षकसेवक यांच्यातील कार्यसमाधान आणि चिंता यामध्ये धनात्मक सहसंबंध दिसून आला.

निष्कर्ष:-

- 1) प्राथमिक शिक्षक आणि शिक्षक सेवक यांच्यातील कार्यसमाधान समान असल्याचे दिसून आले.
- 2) शिक्षण सेवकाच्या तुलनेत प्राथमिक शिक्षकांमध्ये चिंता/तणावाची पातळी जास्त दिसून आले.
- 3) प्राथमिक शिक्षक आणि शिक्षक सेवक यांच्यामधील कार्यसमाधान आणि तणाव यामध्ये सहसंबंध दिसून आला.

संदर्भग्रंथ:-

- 1) Berry Lilly .M. (1997) An Introduction to Industrial and organizational psychology.
- 2) Buch M.B. (1997) fifth surge of Education Research - 1988-1992- Volume -II, Secretary, National Council of Educational Research and Training, SRI aurobindo marg, New Delhi.
- 3) डॉ. देसाई भरत, डॉ. सौ. अभ्यकर शोभना (2001) प्रायोगिक मानसशास्त्र आणि संशोधन पद्धती नरेंद्र प्रकाशन , पुणे -2
- 4) प्रा. पंडित र.वि. डॉ. पांढरीपांडे व श्री (1980)कर्मचारी व औद्योगिक मानसशास्त्र सुविचार प्रकाशन मंडळ, धंतोली नागपूर 12 आणि सदाशिव पेठ, पुणे-30